

Чернобров Ю. А. Эволюция украинских терминов для обозначения главных членов предложения: ономасемасиологический аспект.

В статье представлена эволюция терминов для обозначения главных членов предложения в украинском языкознании в контексте развития синтаксической теории; определены терминологические номинации понятий “подлежащее”, “сказуемое”, “недифференцированный главный член предложения”, выяснены изменения их семантики на фоне развития украинской синтаксической науки.

Ключевые слова: термин, синтаксическая терминология, главные члены предложения, подлежащее, сказуемое, недифференцированный главный член предложения, терминологическая номинация.

Chernobrov Y. A. Evolution of Ukrainian terms which describe the main parts of the sentence: onomastic and semasiological aspect.

The article deals with the evolution of terms which present the main parts of the sentence in Ukrainian linguistics in the context of syntactic theory; terminological concepts of categories 'subject', 'predicate', 'undifferentiated part of the sentence' are outlined in this article, also author shows their semantics change in the development of Ukrainian syntactic science.

Key words: term, syntactic terminology, main part of the sentence, subject, predicate, undifferentiated part of the sentence, terminological nomination.

Циганок Г. М.

Сумський національний аграрний університет

ПРОБЛЕМИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФОНЕТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У ГАЛУЗІ РОЗРІЗНЕННЯ ВОКАЛІЗМУ ТА КОНСОНАНТИЗМУ

У статті розглядаються проблеми систематизації сучасної української фонетичної термінології у галузі розрізнення вокалізму та консонантизму. У роботі представлено спроби мовознавців об'єднати класифікації голосних та приголосних звуків.

Ключові слова: вокалізм, консонантизм, класифікація звуків, голосний звук, приголосний звук, фонема.

Постановка проблеми. Проблема фонетичних термінів в галузі розрізнення вокалізму та консонантизму є дуже важливою. Звукова система сучасної української літературної мови нараховує 38 звукових одиниць: 6 голосних і 32 приголосні. Довгий час мовознавці по-різному визначали кількість основних одиниць в системі українського вокалізму та консонантизму. Це залежало від розбіжності в поглядах на фонологічний характер голосних [і] та [и], наголошених та ненаголошених голосних, а також через неоднакове розуміння фонематичної самостійності деяких розрядів пом'якшених та подовжених приголосних тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел показав, що думки мовознавців щодо кількісного складу системи фонем голосних і приголосних дуже різняться, а спроби дослідників об'єднати

артикуляційні та акустичні ознаки звуків в єдину класифікацію є неможливими. Адже голосні та приголосні мають різні характеристики та ознаки для групування. Це дає змогу мовознавцям уточнити артикуляційно-акустичні параметри звуків при групуванні їх за певними ознаками.

Метою статті є дослідження українських фонетичних термінів у галузі розрізнення вокалізму та консонантизму. Мовознавці, що досліджують фонетичну систему української мови, розглядають голосні та приголосні звуки окремо в артикуляційній та акустичній класифікаціях. Адже в характеристиці української фонетичної терміносистеми важливим є розуміння терміна та чинників, які впливали на його розвиток та еволюцію, кількість та якість.

Виклад основного матеріалу. Мовознавці, які досліджують систему фонетичної термінології, дотримуються єдиної думки, що всі звуки української мови поділяються на *голосні* та *приголосні*. Це є найбільшим протиставленням у звуковій системі мови. Основою такого розрізнення є функціональні, артикуляційні та акустичні ознаки звуків. Сучасне мовознавство відштовхується від визначень термінів, які представлені в “Українська мова: Енциклопедія” за ред. В. М. Русанівського. *Голосні звуки* – звуки мови, в основі яких лежить музикальний тон (голос), утворюваний при розкритому мовному каналі внаслідок коливань голосових зв'язок і дальшої модифікації їх у надгортанних порожнинах [3, с. 96]. *Приголосні звуки* – звуки мови, основою яких є шуми, що виникають унаслідок проходження видихуваного струменя повітря через певну перепону, утворювану органами мовлення [5, с. 484].

Функціональна специфіка голосних полягає в тому, що вони творять склади (кількість складів у слові зумовлена кількістю голосних). Приголосні не виконують складотворчої функції, а лише входять до складів.

Артикуляційна особливість голосних виявляється в тому, що вони творяться без долання перешкоди на шляху повітряного струменя. Вимова приголосних обов'язково супроводжується побудовою перешкоди у вигляді зімкнення або звуження голосового каналу, а також її доланням повітряним струменем, що виходить з легенів. При артикуляції приголосних інтенсивність повітряного струменя вища, ніж під час вимови голосних. При вимові приголосних м'язова напруга апарату мовлення є нерівномірною і скерована на закриття рота, це пов'язано з необхідністю долати перешкоду, а під час вимови голосних вона рівномірна і спрямована на розкриття рота.

Акустично голосні відрізняються від приголосних тим, що вони є чисто тональними, а в звучанні приголосних обов'язково наявний шум. Голосні звуки називають *вокальними* (лат. *vocalis* – голосний), а приголосні – *консонантними* (лат. *consonantis* – приголосний), або *консонантами*.

Сукупність голосних мови становить її *вокалізм*, а сукупність приголосних – *консонантизм*.

Опозиція голосних і приголосних звуків є оптимальною умовою побудови мовленнєвого ланцюжка. У більшості мов, у тому числі й українській, приголосних значно більше, ніж голосних. Це спричинене фізіологічними спроможностями апарату мовлення, а також більшим мовним навантаженням приголосних порівняно з голосними [9, с. 17–18].

Звуки мови, незважаючи на їх індивідуальність, мають певні спільні ознаки, які дають змогу групувати їх в артикуляційному та акустичному аспектах. Голосні та приголосні звуки української мови представлені в артикуляційній та акустичній класифікаціях. Термін *класифікація* означає “систему розподілення об’єктів за класами чи групами відповідно до визначених ознак” [2]. Саме поняття *класифікація звуків* включає в себе з’ясування специфіки кожного звука та поєднання їх у групи. При дослідженні української фонетичної системи мовознавців часто супроводжує проблема класифікування звуків.

Дослідники української фонетики стикаються з такими проблемами: відсутність у голосних і приголосних звуках спільних артикуляційних ознак, які могли б стати основою єдиної класифікації всіх звуків мови. Саме тому в сучасній українській мові голосні та приголосні звуки групуються окремо. При класифікації приголосних звуків головним є місце творення приголосних, тобто їх розташування, та спосіб творення приголосних. Класифікація приголосних звуків пов’язана із перешкодою, яка утворюється на шляху повітряного струменя. При вимові голосних ніяких перешкод у голосовому каналі не виникає, тому при класифікації голосних звуків береться до уваги – ряд творення і ступінь розкриття ротового резонатора, тобто піднесення.

В українській мові голосні характеризуються такими ознаками, як ряд, піднесення, огубленість / неогубленість. Проте не всі мовознавці дотримуються цих основних ознак при характеристиці голосних звуків. Наприклад, Н. І. Тоцька до основних принципів аналізу голосних фонем додає ще *формантну характеристику голосних* [10, с. 48]. У “Курсі сучасної літературної мови” М. А. Жовтобрюха розглядається характеристика голосних за *артикуляцією (напружені – а, е, о, у, и та ненапружені голосні – і)* [1, с. 106]. “Сучасна українська літературна мова” за ред. І. К. Білодіда характеризує голосні щодо ступеня відкритості ротової порожнини і вживає такі фонетичні терміни як *широкі та вузькі голосні* [7, с. 54]. Таку ж характеристику виділяє і “Сучасна українська літературна мова” за ред. А. П. Грищенко [8, с. 22].

Приголосним звукам української мови притаманні такі ознаки: місце і спосіб творення, м’якість / твердість, дзвінкість / глухість. Проте не всі

мовознавці дотримуються цих принципів, деякі дослідники додають ще й інші ознаки, за якими розрізняють та класифікують приголосні. Наприклад, Н. І. Тоцька класифікує приголосні за такими артикуляційними ознаками: 1) за участю голосу й шуму в їх творенні; 2) за активним мовним органом; 3) за способом творення; 4) за наявністю або відсутністю пом'якшення (палаталізації); 5) за наявністю або відсутністю носового забарвлення (назалізації); 6) за участю одного або двох фокусів [10, с. 68].

Схожі ознаки використовує “Сучасна українська літературна мова” за ред. А. П. Грищенка: 1) за участю голосу й шуму в їх творенні; 2) за місцем творення (за активним і пасивним мовним органом); 3) за способом творення; 4) за наявністю або відсутністю пом'якшення (палаталізації); 5) за наявністю або відсутністю носового забарвлення (назалізації) [8, с. 29].

Саме завдяки тому, що звуки мови мають багато ознак, неможливо відобразити класифікації голосних і приголосних звуків в одній таблиці. Адже створення класифікації звуків у вигляді таблиці може охопити лише дві їх ознаки (розміщення в таблиці по вертикалі та по горизонталі). Тобто об'єднання голосних та приголосних звуків в одну загальну таблицю є неможливим.

Однією з проблем класифікації є також об'єктивне чи суб'єктивне сплутування понять “звук” та “фонема”. Це спричинює те, що класифікацію звуків мови іноді називають класифікацією фонем. Однак ці поняття не тотожні. “Українська мова: Енциклопедія” за ред. В. М. Русанівського таке визначення термінам *фонема* та *звук*. *Звук* у мові – найдрібніша акустико-артикуляційна одиниця мовлення, конкретний варіант фонемі як звукового інваріанта в системі мови. *Звук* у фонетиці розглядають з погляду акустики (слухове враження, яке викликає звук), артикуляції (фізіологічна робота органів мовлення при вимові звуків) і функції (розрізнення знакових одиниць мови, до складу яких входить звук) [4, с. 186]. *Фонема* – найменша неподільна одиниця мови, протиставлена всім іншим фонемам у системі мови. Служить для творення і розрізнення слів та їхніх форм, здатна мати самостійне значення [4, с. 760]. Фонемі виражаються різними звуками, де існує основний вияв фонемі, а інші звуки є додатковими виявами. Наприклад, фонема /з/ в українській мові виражається такими звуками [з], [з¹], [с], [с¹], [ж], [ш], де [з] – основний вияв, а інші звуки – додаткові вияви, які повинні належати до різних класифікаційних груп. Існують також теоретичні заперечення щодо поглядів мовознавців на артикуляційну чи акустичну класифікацію звуків як на класифікацію фонем: фонема є величиною не артикуляційною чи акустичною, а функціональною, їй притаманні диференційні ознаки. Як правило, ознаки фонем мають акустичні чи артикуляційні позначення, але вони не тотожні відповідним ознакам звуків, оскільки існують винятково в парних протиставленнях. Зокрема, артикуляційні чи акустичні ознаки звуків можуть коливатися, мати різні

ступені вияву. Фонематичним ознакам такі коливання не властиві: вони є, або їх немає. Таким чином, ми бачимо, що основою побудови артикуляційної та акустичної класифікацій є звуки, а вже у звуках та в їх класифікаціях втілюються фонемі.

Сучасна мовознавча наука оперує артикуляційно-акустичними характеристиками звуків і фонем, що стало основою єдиної класифікації. Це зумовлене частково термінологією, якою позначають основні класифікаційні ознаки приголосних звуків. Місце та спосіб творення звуків вказують на їх артикуляцію. Глухість чи дзвінкість, твердість чи м'якість звука відображають акустичне сприйняття, артикуляційно ж ці ознаки характеризуються інакше. Глухість і дзвінкість вказують на розслабленість і напруженість голосових зв'язок; м'якість і твердість артикуляційно являє собою додаткове зсунення язика до середнього піднебіння. У артикуляційних же класифікаціях звуків з'являються додаткові ознаки, які вимагають додавання додаткових клітинок з акустичним групуванням приголосних: шумні та сонорні. Щоб витримати це акустичне групування, доводиться розривати єдині з артикуляційного погляду групи, передусім щілинні приголосні, оскільки за способом творення і шумні, і сонорні можуть бути щілинними. Це дає можливість дослідження класифікаційних характеристик у сукупності одиниць усієї звукової мови. А становлення і розвиток фонетичної термінології дає можливість проаналізувати окремі артикуляційні та акустичні характеристики звуків.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Мовознавці, які досліджують фонетичну систему української мови, розглядають голосні та приголосні звуки окремо в артикуляційній та акустичній класифікаціях, а для розвитку самої фонетичної термінології такий підхід дозволяє виявити й шляхи формування окремих підсистем фонетичної термінології. Це пояснюється тим, що голосні та приголосні мають різні характеристики та ознаки для групування. Існує думка, що акустична характеристика звуків вважається більш важливою, ніж артикуляційна, оскільки для мовлення важливіше те, як звуки чують і сприймають, а не те, як їх вимовляють. Акустична класифікація може охоплювати голосні та приголосні, оскільки для слухача важливим є сприйняття звука, а не спосіб чи місце його творення.

Дослідження фонетичних термінів дає змогу мовознавцям уточнити артикуляційно-акустичні параметри звуків при групуванні їх за певними ознаками, які найповніше характеризують звук. Адже фонетичні терміни у галузі розрізнення вокалізму та консонантизму є важливими для розуміння не тільки самого фонетичного терміна, його походження, його подальшої еволюції, а й тих чинників, які формують розуміння природи звуків мовлення, звукової реалізації одиниць мови, їх кількості та якості, зокрема й походження голосних і приголосних.

Л і т е р а т у р а :

1. *Жовтобрюх М. А.* Курс сучасної літературної мови : підручник. Ч. 1. / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Рад. школа, 1959.
2. Класифікація. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до матеріалу : uk.wikipedia.org/wiki/Класифікація.
3. *Русанівський В. М.* Голосні звуки // Українська мова : Енциклопедія. – К. : Укр. енциклопедія, 2007. – С. 97.
4. *Русанівський В. М.* Звук // Українська мова : Енциклопедія. – К. : Укр. енциклопедія, 2007. – С. 186.
5. *Русанівський В. М.* Приголосні звуки // Українська мова : Енциклопедія. – К. : Укр. енциклопедія, 2007. – С. 484.
6. *Русанівський В. М.* Фонема // Українська мова : Енциклопедія. – К. : Укр. енциклопедія, 2007. – С. 760.
7. Сучасна українська літературна мова : Вступ. Фонетика / За заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1969.
8. Сучасна українська літературна мова : підручник; вид. 3-тє, доп. / за ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища школа, 2002.
9. Сучасна українська мова : Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. / О. І. Бондар, О. Ю. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : Академія, 2006.
10. *Тоцька Н. І.* Сучасна українська літературна мова : Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. – К. : Вища школа, 1981.

Цыганок А. Н. Проблемы систематизации современной украинской фонетической терминологии в области различия вокализма и консонантизма.

В статье рассматриваются проблемы систематизации современной украинской фонетической терминологии в области различия вокализма и консонантизма. В работе представлены попытки языковедов объединить классификации гласных и согласных звуков.

Ключевые слова: вокализм, консонантизм, классификация звуков, гласный звук, согласный звук, фонема.

Tsyganok G. M. Problems of systimatization of modern Ukrainian phonetic therminology in the field of distinction of vocalism and consonantism.

The article deals with problems of systimatization of modern Ukrainian phonetic therminology in the field of distinction of vocalism and consonantism. The work represents the attempt of linguists to unite vowel (vocalic) and consonant classifications.

Key words: vocalism, konsonantism, classification of sounds, vowels, consonants, phonema.